

Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala*

Ali Osman KURT**

Atıf/©: Kurt, Ali Osman (2010). Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala, Milet ve Nihal, 7 (1), 33-59.

Özet: Yahudi Aydınlanması anlamına gelen "Haskala", en geniş anlamda, Batı Avrupa'da ortaya çıkan, Yahudiliği değişen ve gelişen dünyanın şartlarına uyumlu hale getirmeye ve Yahudiler arasında modern Avrupa kültürünü yaymaya çalışan, içinde buldukları toplumla bütünleşmesini amaçlayan bir akımdır. Avrupa genelindeki Aydınlanma'ya paralel olarak doğan Haskala hareketiyle, 1700'lü yıllarda Yahudiler kendi kabuğunu kırıp genel Avrupa toplumunun dilini, kültürünü, bilgi birikimini ve ideallerini benimsemeye başlamıştır. Batı Avrupa'da ortaya çıkan hareket, ardından Doğu Avrupa'ya yayılmış ve en sonunda Rusya'da, II. Alexander'in öldürülmesinden Yahudiler sorumlu tutulup Yahudi karşıtlığının artmasıyla Siyonist harekete dönüşmüştür. Bu yüzden Siyonizm'in düşünce temelinde Haskala'nın rolü büyük olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yahudi Aydınlanması, Moses Mendelssohn, Naftali Herts Wessely, Yidiş.

Giriş

Doğu Avrupa'da Yahudiler kendi aralarında mücadele ederken, Batı Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleri gibi büyük sosyal değişimler yaşanıyordu. Bu değişimlere paralel olarak Batı Avrupa Yahudilerin durumunda da gözle görülür bir iyileşme başlamıştı.

---

* Bu çalışma, Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (CÜBAP) tarafından İLH-017 proje numarası ile desteklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı. [ali_osman_kurt@hotmail.com].

Kutsal Roma İmparatoru II. Joseph 1782’de yayınladığı hoşgörü fermanıyla, “Yahudilerin Avrupa’da iyi vatandaşlar olmalarının ön şartının, bütün eğitim kurumlarının ve mesleklerin kendilerine açılması gerektiği”¹ yönündeki görüşleri politik olarak hayata geçirmişti. Bu fermanla, Viyana Yahudileri geleneksel yerleşim yerleri dışında ikamet edebilme, ticaret ve sanayide serbestçe çalışabilme, çocuklarını devlet okullarına gönderebilme, özel kıyafetler giymeye zorlanmama gibi daha önce sahip olmadıkları pek çok yeni haklar elde etmişlerdi.² Benzer şekilde Fransa millet meclisi 1791’de Yahudilere serbestlik tanıyarak, onlara kanunlar nezdinde eşit haklar vermişti. Napolyon’un 1804’te imparatorluğunu ilan etmesinin ardından, bütün vatandaşların her türlü ticaret yapabilmesini teminat altına alırken, 1807’de Yahudilere yönelik yayınladığı vatandaşlık fermanında onlara, millîlikten vazgeçmeleri şartıyla, eşit vatandaşlık hakkı tanımıştı. Yahudiler kendilerine tanıyan hak ve özgürlüklere karşılık, “Yahudi şeriatının sivil hukukla uyuşabileceği, Fransız Yahudilerinin de sadık Fransız vatandaşı oldukları” tezini ortaya atmıştı.³

Almanya’da durum biraz farklıydı. Pek çok Alman aydını Yahudileri Asyalı yabancılar olarak görüyor, Alman kültürünün bir unsuru olabilmeleri için Hıristiyanlığı kabul etmeleri gerektiğini ileri sürüyordu. 1830 yılına gelinceye kadar Almanya’nın birçok bölgesinde Yahudi aleyhtarı gösteriler düzenlenmişti. Bu tarihten sonra Almanya’da liberal görüşler hâkim olmaya başlamış, Yahudilerin haklarını Gabriel Riesser (1806-1863) ve Heinrich Heine (1797-1856) gibi aydınlar savunmuştu. Yahudilerin Almanya’da sosyo-kültürel ve dinî alanda tam vatandaşlık hakkını elde etmesi için 1870’leri beklemesi gerekiyordu. Bu tarihten sonra Yahudilere

---

¹ Bu görüşü Hıristiyan yazar Wilhelm Christian Dohm (1751-1820) “On the Civil Amelioration of the Condition of the Jews” (Yahudilerin Medenî Durumlarının İyileştirilmesi Hakkında) adlı eserinde ortaya atmıştır. Bkz. Dan & Lavinia Cohn-Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, (çev.: Bilal Baş), İz yay., İstanbul, 2010, ss. 123-124.

² Hilary L. Rubinstein-Dan Cohn-Sherbok-Abraham J. Edelheit-William D. Rubinstein, *The Jews in the Modern World: A History Since 1750*, Oxford University Press, London, 2002, ss. 23-24.

³ Cohn-Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, ss. 123-124.

yönelik, evlilik, iskân, meslek edinme ve seçme hakkı gibi konularda var olan tüm kısıtlamalar kaldırılmıştı.⁴ Diğer Orta ve Batı Avrupa ülkelerinde ise Yahudi Emansipasyonu (Yahudilere özgürlük ve eşitlik tanınması), onlara yönelik liberal politikaların yürürlüğe konmasıyla devam etmişti.⁵

Getto hayatından kurtulan, eğitim-öğretim başta olmak üzere dinî ve kültürel alanlarda birçok haklar elde eden Avrupa Yahudi topluluklarının bu gelişmelere karşılık vermesi gecikmemiş, “Haskala” olarak isimlendirilen yeni bir akım ortaya çıkarmıştır.

Yahudi aydınlanması anlamında kullanılan “Haskala” kavramıyla ilgili şu üç tanım dikkat çekmektedir: (1) En dar anlamıyla, önce Almanya’da, ardından Doğru Avrupa’da İbranice metinler ve filoloji üzerine çalışan ve “öncü maskilim”⁶ olarak adlandırılan Yahudi aydınları hareketidir. (2) Genel Avrupa Aydınlanma hareketinin karşılığı olan ve bazı ülkelerde Yahudilerin gettolardan kurtulması ve Avrupa topluluğuna katılmasına izin veren liberal yasaların yürürlüğe konulmasıyla başlayan, XVIII ve XIX. yüzyıllardaki Yahudi aydınlanması anlamında felsefî ve sosyal bir harekettir. (3) En geniş anlamıyla, Yahudilerinin gettolardan çıkıp seküler Avrupa toplumuna katılmasını savunan tüm akımlar.

Bu çalışma, Haskala’nın ikinci anlamıyla ilgilidir. Bu çerçevede Haskala’nın genel Avrupa Aydınlanması’yla ilişkisi, Haskala’nın etkili olduğu alanlar, bu harekete karşı ortodoks tepki, hareketin sonu ve modern Yahudi milliyetçiliğinin ortaya çıkışı konuları üzerinde durulacaktır.

⁴ Cohn-Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, s. 125.

⁵ Shmuel Feiner, *The Jewish Enlightenment*, (Translated by Chaya Naor), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004, s. 8.

⁶ Maskil(im): Bilge ve zeki kişi anlamına gelmektedir. Kavram olarak, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllardaki Yahudi Aydınlanması Haskala hareketi taraftarı anlamına gelmektedir. Bkz. Yacov Newman and Gavriel Sivan, *Judaism A-Z*, (Editor: Avner Tomaschoff), Jerusalem, 1980, s. 122.

1. Haskala ve Avrupa Aydınlanma Düşüncesiyle İlişkisi

1.1. Haskala ve Yayılışı

Avrupa'da XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında gerçekleşen ve çoğunlukla Avrupa aydınlanmasının Yahudi versiyonu olarak görülen Haskala, Almanya'da başlayıp ardından diğer ülkelere yayılan ve 1880 başlarında Yahudi milliyetçilik akımının ortaya çıkışına kadar devam eden ideolojik ve sosyal bir harekettir.⁷ Erken dönem Haskala olarak sözü edilen bazı girişimlerin varlığı bilinmekle birlikte, Yahudi Aydınlanması denildiğinde akla gelen Berlin Haskalası'dır.⁸ Haskala'nın özellikle Berlin versiyonu, Avrupa'daki Yahudi toplumları için onlarca yıl ilerleme, hürriyet ve liberalizmle eş anlamlı olmuştur.⁹

Berlin Haskalası, Isaac Abraham Euchel'in (1756-1804) gayretleriyle, Königsberg'te (Kaliningrad) gerçek bir organizasyona dönüşmüştür. 1782'de Euchel ve birkaç genç, "İbranice Taraftarları" topluluğunu kurmuştur. Bu topluluk, Almanya'da Haskala hareketine katkı sağlamak için, İbranice *Hame'asef* (1783-1811 yılları arası) adlı bir dergi çıkarmıştır. Bu dergi gençlerin eğitimi, İbranice'nin yaygınlaştırılması, insanların kültür seviyesinin yükseltilmesine hizmet etmiştir. İbraniceyi desteklerken, kimi zaman Doğu Avrupa Yahudilerinin kullandığı Yidişçe eleştirilmiştir. Bu dergi sayesinde, bir dönem Haskala ideolojisinin ruhuna uygun yeni bir kültürel sınıf meydana getirilmiştir. İbranice taraftarları topluluğunun 1784'te Berlin'de kurduğu *Hinuh Ne'arim* (Gençlerin Eğitimi) adlı matbaa ise hem hareketin mensuplarına ait kitapların hem de aydınlanma ideolojisine uygun ders kitaplarının basımını üstlenmiştir.¹⁰

⁷ Immanuel Etkes, "Haskalah", *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, (ed. Gershon David Hundert), I, Yale University Press, New Haven and London, 2008, s. 681; Feiner, s. 3.

⁸ Etkes, I/681.

⁹ Marcin Wodzinski, *Haskalah and Hasidism in the Kingdom of Poland/ A History of Conflict*, (Translated by Sarah Cozens), The Littman Library of Jewish Civilization, Oxford, 2005, s. 9.

¹⁰ Deborah Schechterman, "Euchel, Isaac Abraham", *Encyclopedia of Modern Jewish Culture*, (ed.: Glenda Abramson), I, Routledge, London and New York, 2005, s.

Berlin'deki bu hareketin faaliyetleri göz önüne alındığında, seküler kültür ve felsefe içinde dine bilimsel ve rasyonel yaklaşım biçimi olarak değerlendirilebilir. Zira seküler çalışmalara büyük değer atfeden aydınlar, her şeyin ölçüsü olarak mantığı kullanan "Maimonidesçi yaklaşım"ı benimsemişlerdir. Yahudi inançlarını modern çağın felsefesine uygun hale getirecek rasyonel bir bakış açısı geliştirmenin yollarını aramış, özellikle Kabala otoritesine karşı eleştirel bir tutum takınmışlardır.¹¹ Mantıktaki rasyonel-felsefi hakikati her şeyin ölçüsü ve tek hakikat olarak görmüş, yeni bir biçim altında "Aydınlanmacı Deizm"i kabul etmişlerdi. Dolayısıyla Haskala da, kaynağı olan Avrupa Aydınlanma hareketi gibi rasyoneldir denilebilir.¹²

Haskala hareketinin hedeflerinin başında, Yahudilerin içinde yaşadıkları toplumla bütünleşmelerini ve laik eğitim sistemine katılmalarını sağlamak vardı. Bu amaçla kültürün evrenselliğine, din ve milliyet konusunda tarafsız olduğuna vurgu yapılmış, Avrupa kültürünün herkesin ortak malı olduğu kabul edilmiştir. Yahudilerin, kendi dinlerinden ve farklılıklarından vazgeçmeden, yaşadıkları topluma entegre olmasına cevaz verilmekle kalmamış, aynı zamanda bu gerekli ve ulaşılabilir bir amaç olarak görülmüştür. Yahudiler ile komşuları arasındaki ilişkilerde köklü düzenlemeler yapılmak istenmiş ve bu şekilde tecrit edilmiş Yahudilerin, geniş toplum katmanlarıyla bütünleşmesine engel olan hususların giderilmesi amaçlanmıştır.¹³

Pek çok aydınlanmacı filozof kendisini açıkça "Alman" olarak tanımlamıştır. Örneğin Moses Mendelssohn (1729-1786), yazılarında sıklıkla "biz Almanlar" ifadesini kullanmış; "Hıristiyanlar ve Yahudiler" demek yerine "Almanlar ve Yahudiler" denmesini

---

366; Ronald L. Eisenberg, *The Streets of Jerusalem- Who, What, Why*, Devora Publishing Company, Israel, 2006, s. 157.

¹¹ Etkes, I/683.

¹² Yehuda Slutsky-Judith R. Baskin, "Haskalah in Russia", *Encyclopedia Judaica*, (Second Edition), (Ed. Fred Skolnik-Michael Berenbaum), Keter Publishing House, Jerusalem, VIII, 2007, s. 436; Rubinstein-Cohn-Sherbok..., ss. 28-29.

¹³ Etkes, I/683; Salime Leyla Gürkan, "Yahudi Geleneğinde Reform Anlayışları", *Milel ve Nihal*, (2008), Cilt: 5, Sa: 2, s. 155-156.

eleştirmiştir. Benzer bir durum Fransa'da Berr Isaac Berr tarafından "Tanrı'nın lütfu ve halkın yönetimi sayesinde bizler, yalnızca insanlar ve vatandaşlar değil, aynı zamanda Fransızlar olduk" sözleriyle dile getirilmiştir. Napolyon tarafından 1806'da toplanan Yahudi Kongresi'nde Yahudiler için "Musa dininin Fransızları" ifadesi kullanılmış, "Yahudilerin artık bir millet" ve "Fransa'nın da Yahudilerin anavatanı" olduğu ilan edilmiştir.¹⁴

Mendelssohn, Yahudiliğin inanç ve etik boyutunun evrenselliğini vurgulayıp Yahudileri diğer toplumlardan farklı kılan unsurları Yahudi dini hukukuna (halaka) ve ev hayatına atfetmek suretiyle, Yahudilerin diğer milletlerden farklılığını ve biricikliğini reddetmiştir. O, hem Yahudi hem de Yahudi olmayan topluma aynı derecede katılan yeni bir Yahudi tipi oluşturmak istemiştir. Yahudi Emansipasyonu için mücadele etmiş ve "çift yönlülüğü" benimsenmesi gerekli tek yol olarak görmüştür. Yani bir Yahudinin kendi özel yaşantısında Yahudi kalmasını, ancak dilde, ticarete ve genel kültürde yaşadığı toplumla bütünleşmesini savunmuştur. Ancak burada kastedilen kültür'ün, henüz milliyetçilikle damgalanmamış ve asimilasyon anlamı taşımayan bir kavram olduğunun altını çizmek gerekir.¹⁵

Bu bakış açısıyla, eğitimde, ekonomide, dinde ve toplumsal düzenlemelerde köklü değişiklik ve yenilikler yapılmış, bu anlamda yeni programlar hazırlanmıştır. Bu programların temel hedefi, geleneksel değerleri ortadan kaldırıp dini saflaştırma girişimi değil, modernitenin ortaya çıkardığı gelişmeler doğrultusunda toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilmek ve mevcut şartlar doğrultusunda dinde "öze bağlı" düzenleme ve reformlar yapmak olmuştur.

---

¹⁴ Rubinstein-Cohn-Sherbok..., ss. 32-33; Azriel Shochat-Judith R. Baskin, "Haskalah", *Encyclopedia Judaica*, (Second Edition), (Ed. Fred Skolnik-Michael Berenbaum), Keter Publishing House, Jerusalem, VIII, 2007, s. 439.

¹⁵ Isaac Eisenstein Barzilay, "Moses Mendelssohn (1729-1786) (A Study in Ideas and Attitudes)", *The Jewish Quarterly Review*, (1961), Vol. 52, No. 2, s. 177-180; Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İsam yay., İstanbul, 2008, s. 40.

Buna karşılık, Wessely ve Mendelssohn gibi aydınlanmacılar, Aydınlanma'yı savunurken Yahudi geleneğinin yok edilmesine karşı çıkmış, kendi Yahudilik algılarının geleneğin en saf formu olduğunu iddia etmişlerdir. Yine de Rabbanî otoritelerin eleştiri ve tehditlerinden kurtulamamışlardır. Aynı şekilde bu dönemde kaleme alınan kitapların çoğunda, Haskala'nın geleneksel değerlere aykırı olmadığı vurgulanmış, Tevrat'ın ilahî vahiy oluşu ve ondaki hükümlere uymanın gerekliliği kabul edilmiştir. Hatta bazıları, geleneksel eğitimi savunmuş ve rabbani kaynaklar üzerine çalışmaya devam etmiştir.¹⁶

Haskala ideolojisinin yorumlayıcısı ve öncülerinden kabul edilen Naftali Herts Wessely (1725–1805), düşüncelerini hareketin yayın organı olan *Hame'asef* dergisinde ve *Divrei Şalom ve 'Emet* (Barış ve Hakikat Sözleri) isimli kitabında ortaya koymuştur.¹⁷

Wessely, "Tanrı Torası" ile "İnsan Torası" arasında bir ayırım yapmış ve bu kavramlara yeni anlamlar yüklemiştir. Ona göre "Tanrı Torası", ilahî vahiy gösterir, Tevrat emirlerini içerir ve yalnızca Yahudiler içindir. "İnsan Torası" ise bunun aksine, insan düşüncesinin bir ürünüdür; bütün felsefe ve bilimi kapsar ve evrenselidir. Bu yüzden Yahudiler de İnsan Torası'nı araştırmalı ve onun gelişimine katkı sağlamalıdır. Üstelik İnsan Torası'nı görmezden gelen veya inkâr eden bir Yahudi, insan olarak eksiktir.¹⁸

Fikirlerindeki devrimci karaktere rağmen Wessely, İnsan Torası'nın Yahudi geleneğinin tamamlayıcı bir parçası olduğunu da kabul eder. Bu yönüyle gelenekselci ve Yahudiliğin normatif bakış açısını yansıtır. Kitabında sekülerizmi değil, Yahudiliğin geleneksel değerlerini savunur.¹⁹ Ayrıca o, kendi dönemindeki Yahudilerin, ayrımcılık ve dışlanmışlık yüzünden dünyevî bilgi-

¹⁶ Etkes, I/683; Gürkan, "Yahudi Geleneğinde Reform Anlayışları", ss. 155-156.

¹⁷ Moshe Pelli, "When Did Haskalah Begin? Establishing the Beginning of Haskalah Literature and Definition of "Modernism"", *Leo Baeck Institute Year Book*, (1999), XLIV, s. 59; Feiner, s. 26; Etkes, I/681.

¹⁸ Louis C. Dubin, "The Social and Cultural Context: Eighteenth-Century Enlightenment", *History of Jewish Philosophy*, II, (Ed. Daniel H. Frank and Oliver Leaman), Routledge, London and New York, 1997, s. 577; Etkes, I/681.

¹⁹ Pelli, s. 60.

den mahrum kaldıklarını söyler. İmparator II. Joseph'in 1782'deki hoşgörü bildirisinin, Yahudilerin durumunda ciddi bir değişim meydana getirdiğini, bu bildirinin Yahudilerin yaşadıkları toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik yaşantısına entegre olmaya gönüllü olup olmadıklarını ispat için bir sorumluluk yüklediğini ifade eder. Bu yüzden, Yahudi eğitiminde köklü bir reform yapılması gerektiği üzerinde durur.²⁰

Yahudi Aydınlanma hareketinde, Wessely'den başka, Mendelssohn'un da önemli bir yeri bulunmaktadır. Mendelssohn, Yahudi Aydınlanması'nın en etkili düşünürü kabul edilir. Kimileri onu Haskala'nın kurucusu ve babası veya "Alman Sokrates" olarak nitelendirir.²¹ Aydınlanma hareketinin köklerini daha erken dönemlerde, hatta geleneksel Yahudilik içinde arayanlar ise Haskala içinde Mendelssohn'un rolünün abartıldığı görüşündedirler.²²

Mendelssohn'un hareket içindeki en önemli düşüncelerinden birisi, Yahudiliği akla karşı değil, aksine akla uygun bir din olarak takdim etmesidir. Ona göre Yahudilik'te insan aklına uymayan hiçbir inanç esası bulunmaz. Bu yüzden dinî ideallere ulaşmak için akıl yeterli olup vahye ihtiyaç yoktur.²³

Mendelssohn, XVIII. yüzyıl Alman düşünürü Gotthold Ephraim Lessing'ten (1729-1781) aldığı cesaretle, Tanrı'nın varlığı, takdiri ve ölümsüzlüğü gibi konuların tamamının, akılla keşfedilebileceğini vurgulamıştır. Onun, Yahudilerin görevinin Tanrı'nın birliğine dikkat çekmek ve ahlakî monoteizmi insanlığın geri kalanına sürekli hatırlatmak olduğuna inandığı görülmektedir.²⁴

Saf Tanrı bilincinin yaşayan bir örneğini milletlere göstermek için Yahudilere Sina'da pratik emirler verildiğini söyleyen Mendelssohn, bu vahyin, başkalarına tebliğ için olmadığını iddia

---

²⁰ Etkes, I/681.

²¹ Allan Arkush, "The Questionable Judiasim for Moses Mendelssohn", *New German Critique*, (1999), No. 77, s. 29; Wodzinski, s. 9.

²² Etkes, I/681.

²³ Etkes, I/682.

²⁴ Dan Cohn-Sherbok, *Judaism*, Routledge, London, 1999, ss. 61-62.

etmiştir. Bu sadece Yahudilerin yasalarıdır ve politiktir. Çünkü inanç kanunla elde edilemez. Yahudilere verilen kanunlar, yalnızca teokratik bir Yahudi devletinin yasaları olma görevi görmüştür. Evrensel olan vahiy ise statik değil, gelişme gösteren bir süreçte sahiptir. Yine Mendelssohn'a göre, Yahudilerin kolektif kimliklerini korumak için gösterdikleri çaba, evrensel misyonlarını tamamlama düşüncesidir. Bireyin dinle ilişkisi, herhangi bir baskı olmaksızın kendi özgür entelektüel kanaatine dayanmalıdır. Buna bağlı olarak, Yahudi toplumu da fertlerin dinî yaşantısına saygı göstermeli ve onları kanaatlerinden dolayı cezalandırmaktan vazgeçmelidir.²⁵

İbadet özgürlüğünü ve dinî ilişkilerde devletin müdahalesinin kaldırılmasını savunan Mendelssohn, belli inançları (teolojileri) kabul etmeleri için insanları teşvik etmek amacıyla rüşvet veya ödüller verilmemesi, barışı bozmadığı sürece herkesin kendi halinde Tanrı'ya ibadet etmesine izin verilmesi gerektiğini savunmuştur.²⁶

Mendelssohn dinî hakikatler konusunda Lessing'den etkilmiştir. Lessing *Nathan der Weise* (Bilge Nathan)²⁷ adlı kitabında anlattığı "Üç Yüzük" isimli öyküsünde, herhangi bir dinin mutlak hakikati gösterdiği iddiasını reddetmiştir.²⁸ Mendelssohn da, kurtuluşun sadece bir dinle sınırlı olmadığını, Yahudi olmayan diğer milletlerin, tabîi din veya kendi gelenekleri yoluyla kurtuluşa ereceklerini, bundan dolayı Yahudiliğin dışarıdan mühtedi kazanma çabasının bulunmadığını söylemiştir.²⁹

²⁵ Etkes, I/682.

²⁶ Cohn-Sherbok, *Judaism*, s. 62

²⁷ Lessing'in tiyatro oyunu olarak yazdığı bu yapıtı Hayrullah Örs tarafından "Bilge Nathan" adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. Gotthold Ephraim Lessing, *Bilge Nathan*, (çev.: Hayrullah Örs), Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1981.

²⁸ Ali Osman Kurt, "Lessing'in Bilge Nathan'ında 'Üç Yüzük' Metaforu Bağlamında 'Dinî Çokluk'", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2010), Cilt: 10, Sayı: 3, ss. 111-133.

²⁹ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Seba yay., Ankara, 1997, ss. 145-146.

Mendelssohn ayrıca, Yahudi eğitiminin modernize edilmesini teşvik etmiş, bu amaçla Tevrat'ı İbranice harfler kullanarak Almanca'ya tercüme etmiş ve kapsamlı bir Kutsal Kitap yorumu yapmıştır. Onun öncülüğünde Alman Yahudileri laik Avrupa kültürüyle tanışmışlardır.³⁰ Mendelssohn'a göre kişi, hem dinin (yani akılcı olan dinin) gereğini yerine getiren bir Yahudi, hem de aydınlanmış bir Alman olabilir. Bu durum dinin inkârı anlamına gelmez.³¹

Haskala hareketinin Berlin versiyonu, zaman içerisinde halk desteğinin azalması ve harekete maddi destek sağlayan zengin tüccarların kendi politik konumlarını düşünerek yardımları kesmesiyle gücünü ve popülaritesini kaybetmeye başlamıştır. Çoğunluğu maskilimin çocukları olmak üzere pek çok genç, Yahudi gelenek ve kültüründen tamamen uzaklaşmıştır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise hareket Almanya'da tamamen ortadan kalkmıştır.³²

Berlin'de zayıflayan hareket, bu kez Doğu Avrupa'da, özellikle Yahudilerin ekonomik ve sosyal olarak elit tabakasının yaşadığı bölgelerde gelişme göstermeye başlamıştır.³³ Hasidizm'in, bu bölgelerde hızlı yayılışı reform yolunda büyük bir engel olarak görülmüş ve bununla mücadele edilmeye başlanmıştır. Buradaki tüccar ve bankacı aileler, Hasidizm'e karşı aydınlanmacı düşüncülerini desteklemişlerdir. Bu amaçla Hasidizm aleyhinde kitaplar yazılmıştır. Örneğin, Yosef Perl (1773-1839) yazdığı hiciv kitaplarında, Hasidiler ve onların eserleriyle alay etmiştir. Bu şekilde, Hasidileri ve gidişatlarını anlamsız ve gülünç olarak göstermeye çalışmıştır. Perl, aynı şekilde Avusturya yöneticilerinin Hasidilere müdahale etmesini istemiş, bunu sağlamak için yetkililere, Galıçya'daki Hasidi liderleri kötüleyici pek çok mektup göndermiştir. Ancak halkın Hasidizm'e aşırı rağbeti dolayısıyla Haskala

---

³⁰ Cohn-Sherbok, *Judaism*, s. 62.

³¹ <http://www.salom.com.tr/news/detail/8002-Alman-Yahudi-Toplumu-Birikilemin-oykusu.aspx> (09.06.2010).

³² Etkes, I/682.

³³ Wodzinski, s. 9 vd.

hareketi bölgede uzun soluklu olamamış kısa zaman içerisinde sona ermiştir.³⁴

Batı Avrupa'da önemli bir taraftar kitlesi kazanan Haskala düşüncesi, tüccarlar, doktorlar ve seyyahlar yoluyla Rusya'ya taşınmıştır. Bu kişiler, Haskala fikirlerini ve kitaplarını gittikleri yerlere götürmüşlerdir. Bundan başka Haskala'ya ilgi duyan bazı genç Rus Yahudileri, hareketin Galiçya'daki merkezlerini ziyaret etmiş, edindikleri fikirleri ülkelerinde yaymaya başlamışlardır.

Rusya'da başlangıçta oldukça yavaş ilerleyen hareket, zaman içerisinde geniş halk kitlelerine ulaşmıştır. Doğu Avrupa'da olduğu gibi, Rusya'da da, Haskala Yahudi geleneği, Avrupa'daki akültürasyonla ilgili karmaşık bir inanç ve düşünceler şeklinde nitelendirilmiştir.³⁵

Rus Aydınlanması'nın en önemli temsilcilerinden birisi, "Rus Yahudilerinin Mendelssohn'u" kabul edilen Isaac Ber Levinson'dur. (1788-1860). Levinson, Yahudilerin yaşadıkları topluma entegre olmalarını, geleneksel din eğitim ve öğretim yöntemleri ile geleneksel yaşantılarını değiştirmelerini ve bunun sonucunda yeni bir Yahudi kimliği kazanmalarını istemiştir. Gerek Levinson gerekse diğer Rus maskilim, Haskala öğretilerinin Yahudiliğe aykırı olmadığını özellikle altını çizmişlerdir. ³⁶

XVIII. yüzyılın sonlarında Rus maskilim, devlet otoriteleriyle olan ilişkilerini kullanarak, Rusya'daki Yahudilerin durumunu iyileştirmeye çalışmış ve modern okullar açılmasını sağlamışlardır. Yidişçe'nin kullanımına karşı olmalarına rağmen, aydınlanmacı fikirlerin geniş halk kitlelerine yayılması için bu dilde yazılar kaleme almışlardır. 1820'lerde Rusya'da, Alman tarzı giyinen ve kendi aralarında Yidişçe yerine Almanca'yı düzgün konuşmada ısrar eden maskilim, çoğunluk tarafından "Deytshen" veya "Berlinliler" olarak tanımlanmıştır. Bunların temel amaçlarından birisi,

³⁴ Etkes, I/682.

³⁵ Etkes, I/683.

³⁶ Heiko Haumann, *A History of East European Jews*, Central European University Press, New York, 2002, ss. 119-120.

Alman modelinde modern Yahudi okulları kurmak olmuştur. Bu okullarda, genel konuların yanında Rusça, aritmetik ve diğer müspet bilimler öğretilmiştir. Yahudilikle ilgili dersler, Almanca olarak okutulmuştur. Sonraki yıllarda ise Yidişçe'den tamamen vazgeçilmiş, Almanca veya Rusça öğretilmeye başlanmıştır.³⁷

Rus maskilim, devlet yetkililerinden yaptıkları reformları desteklemelerini, hatta bunları halka dayatmalarını istemişlerdir. Bu amaçla Yahudilerin geleneksel kıyafetler yerine Avrupaî tarzda giymeye zorlanması, sakallarını tıraş etmeleri, Yahudilere ait matbaaların sıkı denetlenmesi ve bunların sayısının tüm ülkede en fazla iki veya üçe indirilmesi talep edilmiştir. Bu talepler yetkililerce kabul edilmiş ve Yahudilere bu konuda baskı yapılmıştır. Yeni nesil maskilim, eğitimlerini Rus devlet okullarında veya Yahudi-Rus okullarda aldıkları için, öncekilerin aksine, Yahudi literatüründen habersiz kalmışlardır. Böylece onlar, önemli derecede Yahudi geleneğine yabancılaşmıştır. Öyle ki 1860'dan sonra Ortodoks rabbilerin yerine, hükümetçe atanmış rabbiler (*kazyonny ravvin*) ortaya çıkmıştır.³⁸

Rusya'da, Yahudilik'teki en önemli reformlar, II. Alexander döneminin başlarından 1863'e kadar yapılmıştır. Bu dönemde Yahudi gençleri arasında Haskala hareketi çok fazla yayılmıştır. Maskilim tarafından kurulan ve İbranice *Ha-Meliz* ve Yidişçe *Kol Mevasser* isimli gazeteler, bu gelişmede büyük rol oynamıştır. Bu dönemde aydınlanmacı şair ve yazarlar tarafından kaleme alınan eserler de, Haskala ideolojinin yayılmasında etkili olmuştur. Örneğin şair Judah Loeb Gordon, Yahudilerin Avrupa kültürüyle bütünleşmesi yönündeki Haskala ideologlarının tezini, "dışarıda bir birey, evinde ise bir Yahudi ol" dizesiyle dile getirmiştir.³⁹

---

³⁷ Slutsky-Baskin, VIII/440-441.

³⁸ Etkes, I/683-684.

³⁹ Haumann, s. 121; Rubinstein-Cohn-Sherbok..., s. 74.

1.2. Avrupa Aydınlanma Düşüncesiyle İlişkisi

Haskala'nın Avrupa Aydınlanması'nın bir ürünü olduğu yönündeki genel kabule rağmen, bazı araştırmacılar hem köklerinin çok daha eskiye dayandığı hem de hedefinin Batı Aydınlanması'ninkinden⁴⁰ farklı olduğu düşüncesinden yola çıkarak, Haskala'nın bağımsız bir hareket olduğunu iddia etmiştir.⁴¹

Avrupa Aydınlanması'ndan bağımsız olduğunu savunanlar, Haskala'nın habercisi kabul ettikleri ve *öncü maskilim* olarak isimlendirdikleri bireysel örneklerden yola çıkarak, bu hareketin Avrupa Aydınlanması'ndan çok önceleri başladığını ileri sürerler. Onların iddiasına göre, Haskala henüz bir hareket olarak ortaya çıkmadan önce, çoğunluğu eğitimli elit tabakaya mensup olan bazı Yahudi aydınlar, Rabbanî öğretilerin dışında seküler konulara ilgi duymaya başlamışlardı. Bu kimseler, Ortaçağ ve Rönesans dönemi bilim ve felsefe kitaplarının tıpkıbasımını yapmış, Yahudi âlimlerce İbranice olarak kaleme alınmış matematik, astronomi ve İbranice dil bilgisi gibi kitaplar üzerinde çalışmışlardı. Bunlar, yalnızca geçmiş dönemlere ait eserler üzerinde çalışmakla yetinmemiş, aynı zamanda modern Avrupa dillerini öğrenmiş ve böylece onların bilimsel birikiminden haberdar olmuşlardı. Amaçları, klasik eğitim-öğretim yöntemlerini değiştirmek ve ileri İbranice dil bilgisine dayalı Kutsal Kitap çalışmaları yapmaktı. Bu çabalar, dolaylı ola-

⁴⁰ Bir entelektüel hareket olarak Aydınlanma, 1688 İngiliz devrimiyle başlamış ve 1789 Fransız devrimiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Bu hareketin amacı, "insanları 'kötü' ve 'köleleştirici' olduğuna inanılan mit, önyargı ve hurafenin, dolayısıyla bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan kurulu dinin temsil ettiğine inanılan eski düzenden kurtularak, esasta 'iyi' ve 'özgürleştirici' olduğu kabul edilen 'akıl düzenine' sokmaktır." Bu çağ, aynı zamanda Akıl Çağı olarak da adlandırılmaktadır. Buna göre, her türlü felsefi ve toplumsal proje akla ya da akılla somutlaşan ilkelere yaslanmak zorundadır. İnsanlara boş inançlar aşılayan, onların ceplerini ve gönüllerini ipotek altına alan, maneviyatlarından ziyade hırsları, bencillikleri ve bağınazlıklarıyla ön plana çıkan papazlar ve dolayısıyla Roma Katolik Kilisesi, onların gözünde en zararlı etkiyi meydana getirmiştir. Bkz. Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim yay., İstanbul, 1993, s. 13-14; Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, (Felsefe Tarihi Cilt: 4), Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002, s. 9.

⁴¹ Paul Johnson, *A History of the Jews*, A Phoenix Paperback, Great Britain, 1987, s. 298; Etkes, I/681; Feiner, s. 3; Shochat-Baskin, VIII/434.

rak Yahudiler arasında modern Avrupa kültürünün yayılmasına hizmet etmişti.⁴² Zaten Haskala'nın ulaşmak istediği temel amaçlarından birisi buydu.

Haskala'nın Avrupa Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olduğunu iddia edenlere göre, onun bağımsız bir hareket olduğu iddiası Yahudi karakterli oluşundan kaynaklanmaktadır. Yoksa Haskala'nın Aydınlanma düşüncesinden hiç etkilenmediği anlamına gelmemektedir. Zira İbranice Haskala kelimesinin kök anlamına bakıldığında, hareketin akılcılığa dayandığı ve dolayısıyla Aydınlanma mânâsındaki Almanca *Aufklärung*, İngilizce *Enlightenment* ve Fransızca *Eclaircissement* kavramlarına denk düştüğü görülecektir. Almanya'da ortaya çıktığı için de özellikle Almanca *Aufklärung*'tan önemli ölçüde etkilenmiştir.⁴³

Bu konuda yaygın kanaat, Haskala hareketini genel Aydınlanma düşüncesinden bağımsız bir akım olarak düşünmenin yanlış olacağı yönündedir. Her şeyden önce bu harekete isim olarak "akıl" veya "mantık" anlamında İbranice "sekhel" kelimesinden türetilen "Haskala" kavramı seçilmiş olması ve tıpkı Aydınlanma hareketi gibi "akılcılığa" dayanması, bunun en önemli göstergesidir. Kaldı ki, Haskala hareketi ideologlarının yaptıkları, Aydınlanma felsefesinden aldıkları temel fikirleri Yahudi sosyal ve kültürel gerçeklerine uygulamaktır. Böylece Yahudilik, değişen ve gelişen modern dünyanın şartlarına uyarlanmaya çalışılmıştır.

2. Haskala Düşüncesinin Etkili Olduğu Alanlar

2.1. Haskala ve Eğitim-Öğretim

Aydınlanmacı düşünürlerin üzerinde durduğu konuların başında, geleneksel Yahudi eğitim-öğretim alanında düzenlemeler yapmak gelmiştir. Bunun başında ise din dışı bilginin Yahudi kültürüne dâhil edilmesinin meşruluğu konusu gelmektedir. Bu konunun,

---

⁴² Etkes, I/681; Feiner, ss. 2, 27-28.

⁴³ Uzi Shavit, , "Haskalah [Enlightenment]", *Encyclopedia of Modern Jewish Culture*, (ed.: Glenda Abramson), I, Routledge, London and New York, 2005, s. 527; Çiğdem, s. 13.

Ortaçağ Yahudileri arasında felsefenin meşruluğu üzerine yapılan tartışmalarda olduğu gibi polemik malzemesi yapılmamasına özen göstermişlerdir. Yine de Ortodoks Yahudilerin çok ciddi muhalefet ve eleştirilerinden kurtulamamışlardır.⁴⁴

Aydınlanmacı yazarlar, rasyonel bir eğitim anlayışını savunmuşlardır. İşlevsellik anlayışıyla, Kutsal Kitap çalışma metodunda değişiklik yaparak, onun literal anlam ve yorumlarını tercih etmişlerdir. Bunu yaparken, tarih, coğrafya ve özellikle de filolojiden istifade etmişlerdir.⁴⁵

Okullardaki müfredatlarda ve öğretim metotlarında değişikliğe gidilmek istenmiştir. Bu doğrultuda yeni okullar açılmış ve yeni programlar hazırlanmıştır. Müfredatta, Kutsal Kitapla ilgili dersler yanında, İbranice, Almanca ve Fransızca'nın öğretimi, aritmetik, coğrafya, tarih, tabii bilimler ve sanat dersleri yer almıştır. Kimileri bu okullarda ilk önce Almanca ve aritmetik öğretimiyle başlanmasını, ardından İbranice okuma ve yazmanın öğretilmesini isterken kimileri de bütün alanlarda eğitim dilinin Almanca olmasını, Kutsal Kitap'tan yalnızca ahlakî değerlerle ilgili seçilmiş bölümlerin erkek ve kız çocuklarına öğretilmesini teklif etmiştir. Bu görüşte olanlar, dinî eğitim konusunda yalnızca ahlakî hükümlerin öğretilmesini savunmuştur.⁴⁶

Söz konusu eğitim programlarında, Talmud öğretimi hemen hemen göz ardı edilmiştir. Mendelssohn ve Wessely, Talmud çalışmalarının mevcut Yahudi eğitimindeki baskın konumunu azaltmaya çalışmışlardır. Mendelssohn, Yahudilik eğitiminde Talmud'tan hiç söz etmemiştir. Talmud öğretimi ve onun yorumları etrafında odaklanan geleneksel eğitimi eleştirmiştir.⁴⁷ Onun bu yaklaşımı, pratikte de yansımaları bulmuştur. Örneğin, Berlin'de kurulan bir okulun müfredatında Talmud derslerine hiç yer veril-

---

⁴⁴ Feiner, s. 7.

⁴⁵ Etkes, I/683.

⁴⁶ Rubinstein-Cohn-Sherbok..., s. 27; Shochat-Baskin, VIII/437.

⁴⁷ Barzilay, ss. 179-180.

memiştir. Wessely bu durumu, “Yahudi çocuklarının hepsi, Talmud âlimi olmak için yaratılmamıştır” sözleriyle açıklamıştır.⁴⁸

Birçok ülkede Haskala'nın özellikle eğitim alanındaki reform talepleri merkezî ve yerel idarecilerce desteklenmiştir. İmparator II. Joseph'in 1782'de yayımladığı özgürlük bildirisinden sonra yeni okullar açılmış, Yahudilerden laik okullar kurmaları veya çocuklarını devlet okullarına göndermeleri istenmiştir. Almanya'da Yahudiler, orta öğretim ve üniversitelere kabul edilmişler; onların ayrı okullar açmalarına ve çocuklarını 'heder'e⁴⁹ göndermelerine izin verilmemiştir. Hatta devlet okullarındaki müfredatı tamamlamadan önce Talmud öğrenimi görenlere hapis cezası verilmiş; okul kayıt belgesi olmayanların ise evlenmeleri yasaklanmıştır.

Bazı ülkelerde yeşiva'lara⁵⁰ bile müdahale edilmiştir. Din adamlarının da genel eğitimden, özellikle de felsefe eğitiminden geçmesi gerektiği söylenmiştir. Avusturya'da 1820'de bu yönde bir karar çıkartılarak, rabbilerin laik eğitim almaları, ibadet ve törenlerde ülkenin dilini kullanmaları şart koşulmuştur. Bu amaçla farklı şehirlerde yüksek okullar açılmıştır.

Wessely, Haskala ideolojisi bağlamında teklif ettiği öğretim metotlarıyla öne çıkmıştır. Onun yeni açılan Yahudi okullarındaki eğitim-öğretimle ilgili teklif ettiği şeyler arasında; Talmud'dan çok Tevrat üzerinde çalışılması, sistemli bir şekilde Almanca öğrenilmesi ve Yidişçe'nin⁵¹ terk edilmesi; müfredatta genel konuların yer

---

⁴⁸ Shochat-Baskin, VIII/436.

⁴⁹ Heder: 'Oda' anlamına gelen heder, bir hocanın evinde ilkokul düzeyinde, 3 ila 13 yaş aralığındaki Yahudi erkek çocuklarına, İbrance okuma-yazma ve dualar öğrettiği okullar. Bu öğretim sistemi, on yedinci yüzyıldan II. Dünya Savaşı'na kadar Doğu Avrupa'da yaygın bir şekilde devam etmiştir. Bkz. Shmuel Himelstein, "Heder", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, (Ed.: R.J. Zwi Werblowsky and Geoffrey Wigoder), Oxford University Press, New York, 1997, s. 314.

⁵⁰ Yeşiva: Yahudilik'te özellikle Talmud öğretimine dayalı yüksek öğretim kurumu. Bkz. Shmuel Himelstein, "Yeshivah", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, (Ed.: R.J. Zwi Werblowsky and Geoffrey Wigoder), Oxford University Press, New York, 1997, s. 741.

⁵¹ Yidiş: Aşkenaz Yahudilerin dili. Alman İbrancesi ya da Yahudi Almancası olarak da bilinir. Haskala hareketinden önce Yidişçe, dindar Yahudilerin diliydi ve geleneksel Aşkenaz Yahudilerin dünya görüşlerini ve hayat tarzlarını yan-

alması; öğrencilerin yeteneklerine ve eğilimlerine uygun alternatif kurslar düzenlenmesi; halaka literatürünün, dinî liderlik için hazırlanacak çok az sayıdaki öğrenci ile sınırlandırılması gelir. Bu son teklif, geleneksel bir ideal olan “Tora lişmah”⁵² düşüncesiyle ciddi olarak çelişmektedir.⁵³

Yahudilerin eğitim-öğretim alanındaki yenileşme ve çağın gereklerine ayak uydurma çabalarına yönelik girişim, 1860 yılında Paris’te kurulan “Alliance Israélite Universelle” (Evrensel Yahudi Birliği) ile olmuştur. Bu örgüt, Batı Yahudiliğinin reform yanlısı yönünü, Doğu’daki Yahudiler arasında yayma amacını güdüyordu. Çalışmalarını eğitim ve öğretim alanında yoğunlaştıran örgüt, cehalet ve fakirlikten kurtulabilmenin yolunun dil, ilim ve teknik bilgi temeline dayalı bir eğitim sistemi uygulamasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. AIU’nun kurulduğu dönemde, hahamların gözetimindeki geleneksel Yahudi eğitim sistemi devam etmekteydi. Ancak geleneksel Yahudi okulları, okuma-yazma ve kutsal metinlerin çevirisinin ötesinde bir eğitim vermemekteydi. Dahası bu eğitim sistemi sosyal hayat için faydalı olacak bilgileri vermekten çok uzaktı. Batı’da geleneksel eğitimi yetersiz bulan reformcular, Batı tarzı okullar açmışlardı. Ancak Doğu Yahudilerini geliştirme ve buldukları kötü durumdan kurtarma görevini Alliance üstlenmiştir. AIU, XIX. yüzyıldan itibaren başta Kuzey Afrika ve Ortadoğu olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde Batı tarzı okullar açmıştır. Bu okullarda Yahudi gençlerin devlet içinde ve ticari hayatta görev almasını sağlayacak eğitim verilmiştir. Alliance’in açtığı tüm okullarda Fransızca eğitim dili olarak kabul edildiği için başlangıçta gelenekselci kanadın tepkini çekmiştir.

---

sıtmaktaydı. Bkz. Dovid Katz, “Yiddish”, *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, (Ed.: R.J. Zwi Werblowsky and Geoffrey Wigoder), Oxford University Press, New York, 1997, s. 743-744.

⁵² “Tora Lişmah” kavramı en genel anlamıyla “uygulamak/amel etmek için Tevrat çalışmak” olarak ifade edilmektedir. Başka bir deyişle “Tevrat çalışmanın tüm gayesi, uygulamak veya güzel fiiller ortaya koymak” içindir. Bir başka yorumu ise “kişinin kendi amaçları için değil, sadece Tevrat’ın hatırı için Tevrat çalışmasıdır.” Bkz. Norman Lamm, *Torah Lishmah/Torah for Torah’s Sake*, Ktav Publishing House, New Jersey, 1989, s. 205–207.

⁵³ Etkes, I/681.

Ancak zamanla bu tepki azalmış, hatta hahamlar ve Siyonistler bile çocuklarını Alliance okullarına göndermeye başlamıştır.⁵⁴

2.2. Haskala ve Dil

Dilde asimilasyon, Haskala'nın alamet-i farikası haline gelmiştir. Almanya'da zengin Yahudiler, XVII. yüzyılın sonlarında çocuklarına, Yahudi olmayanlarla sosyal ve ticari ilişkilerini kolaylaştırmak için Almanca ve Fransızca öğretmeye başlamışlardır. Bu diller, Yahudi bölgelerinde seçkin sınıfın dili olmuştur. Berlin'deki genç Yahudi burjuvaları, Almanca'yı konuşma dili olarak benimsemeye başlamış, Yidişçe'ye karşı olumsuz bir tutum geliştirmiştir. Geçmişte Alman yazarların, Yahudilerin ticari faaliyetlerinde Yidişçe konuşarak Yahudi olmayanları aldatabildiklerini iddia ettikleri nakledilmiştir. Bunun bir sonucu olarak, Yahudilerin ticarî faaliyetlerini Almanca olarak yazıya geçirmelerini zorunlu hale getiren kararlar yayımlanmıştır.⁵⁵

Mendelssohn bu iddialardan çok etkilenmiş olmalı ki, Yidişçe'yi gülünç, dilbilgisi kurallarına uygun olmayan ve ahlakî bozulma sebebi olarak düşünmüştür. Günlük dil olarak yüksek Almanca'nın konuşulmasını gerekli görmüştür. Bunun için Tevrat'ı, İbranice harfler kullanarak *Netivot ha-Şalom* (Barış Yolları) adıyla Almanca'ya çevirmiştir. Böylece hem Yahudileri Almanca konuşmaya teşvik etmiş hem de Avrupa'da yaşayan Yahudilerin toplumsal entegrasyonunu sağlamaya çalışmıştır.⁵⁶ Böylece Haskala'nın eğitim programının temel düşüncelerinden birisi olan Kutsal Kitap çalışmalarında, gettoların dili olarak aşığılanan Yidişçe'nin yerine İbranice -Kutsal Kitap İbranicesi- merkezî bir konuma getirilmiştir. Daha sonra Doğu Avrupa'da uzun yıllar Haskala literatürünün dili olarak kullanılacak olan İbranice, bu sayede yeniden önem kazanmış ve canlandırılmıştır.⁵⁷

---

⁵⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Neslihan Kuran, "Haskala'nın Yahudi Eğitime Etkisi: Alliance Israélite Universelle ve Toplumsal Dönüşüm "İstanbul AIU Okulları Örneği ile", *Milel ve Nihal*, (2009), Cilt: 6, Sa.: 2, ss. 324-326.

⁵⁵ Shochat-Baskin, VIII/435-438.

⁵⁶ Rubinstein-Cohn-Sherbok..., s. 26; Etkes, I/681.

⁵⁷ Rubinstein-Cohn-Sherbok..., s. 26.

Wessely de, İmparator II. Joseph'in Yidişçe kullanımına karşı aldığı tedbirleri onaylamıştır. David Friedlaender, Yidişçe'nin Yahudi okullarında eğitim dili olmaktan çıkartılması teklifinde bulunmuş; yeşivaların sayısının azalmasından memnuniyet duymuştur. Duaları bu bölgelerdeki insanların konuştukları dil olan Almanca'ya tercüme eden Friedlaender, Yidişçe'nin kullanımının etik bir davranış olmadığını söyler. Yidişçe çevirilerin, tarzları ve muhteva bakımından okuyucu için tiksindirici olduğunu, hatta dini bozduğunu belirtir. Bir başka Yahudi maskil de, Yahudilerin muhasebecilikte ve iş anlaşmalarında Yidişçe ve İbranice dillerini kullanmasının yasaklanmasını talep etmiştir. Bunun sadece Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında değil, aynı zamanda dolandırıcılığı engellemek için Yahudilerin kendi aralarında kullanımının da yasaklanmasını teklif etmiştir. Israel Jacobson'un 1815'te duaların Almanca okutulmasını sağlamasıyla, Yidişçe karşısında Almanca'nın Yahudiler arasında yayılması hızlanmıştır.⁵⁸

2.3. Haskala ve Mesih İnancı

Haskala düşüncesinin etkisiyle, İsrail'in seçilmişliği ve Tanrı'nın İsrail'in lehinde tarihe müdahalede bulunduğu inancı zayıflamış, İsrail'in gelecekte kurtarıcı bir Mesih tarafından kutsal topraklarda bir araya getirileceği beklentisi (mesihî kurtuluş fikri) yok olmaya başlamıştır. Özellikle XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında Yahudi toplumunda "mesih" beklentisi azalmıştır. Bu dönemde Sabetay Sevi hareketinin başarısızlığı, Haskala mensuplarının "mesih" karşıtlığına katkı sağlamıştır. Mendelssohn, Yahudilerin kurtuluşunun sadece ilahi irade neticesinde gerçekleşeceğini, Yahudilerin İsrail topraklarına dönüşünün ise politik ve seküler bir hadise olduğunu söylemiştir. Bazı aydınlanmacı yazarlar ise Mesih'in gelişini, metaforik mânâda, evrensel barış ve hoşgörü yönetiminin kurulması biçiminde anlamıştır. Sonraki yıllarda, Avrupa'da kendilerine tanınan haklar ve özgürlüklere paralel olarak, mesihî inançta da büyük bir azalma görülmüştür.⁵⁹

⁵⁸ Shochat-Baskin, VIII/436.

⁵⁹ Shochat-Baskin, VIII/436-439.

2.4. Haskala ve Kadınlar

"Her kim kızına Tevrat öğretirse, ona ahlaksızlık (tiflut) öğretmiş gibi olur." (Mişna, Sotah 3:4)

Modern döneme kadar, Yahudi kadınların Avrupa'nın entelektüel ve politik hayatında hiçbir varlığı olmamıştır. Rabbanî Yahudilik'te kadınların Talmud öğrenimine katılmasına ve dinî lider olmalarına izin verilmemiştir. Dolayısıyla kadınların eğitime fazla gerek olmadığı düşünülmüş, onların eğitimi, yalnızca Yidişçe'yi okuyabilecek düzeye getirilmelerinden ibaret görülmüştür.

Haskala hareketinin Yahudi hayatına yaptığı en büyük katkılardan birisi, kız çocuklarının eğitiminde gözle görülür bir değişiklik yapmış olmasıdır. Haskala öncesinde, sadece zenginler kız çocukları için özel öğretmenler tutup Avrupa dillerini ve müzik eğitimini aldırıyorlardı. Aydınlanma sonrası açılan okullarda, kızlar da genel eğitimden yararlanma imkânı bulmuştur. Bu sayede onların Avrupa kültürüne ve Aydınlanma fikirlerine katılmaları sağlanmıştır. Hatta bazı Yahudi kızları, hayatları mali işler ve ticaretle sınırlı olan kocalarını ve erkek kardeşlerini eğitimde geride bırakmışlardır. Bunlar, Yahudilerin ve gentilenin (Yahudi olmayanlar) karışık halde oldukları sosyete cemiyetlerine katılmaya başlamışlardır. Bu sosyal ilişkiler, bazen kadınların Yahudi eşlerinden boşanmalarına, Hıristiyan olmalarına ve daha asil gördükleri gentile sevgilileriyle evlenmelerine bile sebep olmuştur. Yahudilikten ayrılan bazı kadınlar, baskın durumdaki burjuva kültürü ve toplumyla bütünleşmişlerdir.⁶⁰

Bir kural olarak, Doğu Avrupa'nın katı Yahudi ailelerinde kızların eğitimi ihmal edilmiştir. Onlar, toplum töresine aykırı görülen her şeyden özenle korunmuşlardır. Aileler için kızlarının iffetini korumak, en yüce sorumluluk sayılmış; kızlar bunu tehdit edebilecek her şeyden uzak tutulmuştur. Bu yüzden uzun bir dönem, erken yaşta evlilik kural halini almış ve aileler bunu teşvik etmişlerdir. Kız çocukları 15-16 yaşlarında, erkek çocuklar ise 18 yaşında

evlendiriliyordu. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yahudi olmayan milletlerin uygulamalarıyla karşılaşan ailelerde bu anlayış yavaş yavaş değişmeye başlamıştır.⁶¹

3. Haskala'ya Karşı Ortodoks Tepki

Bir kişinin evdeki ve sokaktaki yaşantısı arasında farklılığı savunan söylemlere karşı Ortodoksların tepkisi sert olmuştur.⁶² Onlar, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde taviz vermeksizin tam bir Yahudi kalınması gerektiğini savunmuşlardır. Bu dönemde de, çağlar boyunca rabbilerin öncülüğünde yorumlanan Tanah hükümlerine sıkı sıkıya sarılmışlardır. Onlar, *maskilimin* kısmî asimilasyonunun, tam asimilasyonun habercisi olduğuna inanmışlardır. Hatta bazıları, bu çalışmaları "asimilasyon", asimilasyonu da din değiştirme ve

⁶¹ Haumann, ss. 137-138. Polonya Yahudilerinden olan Isaac Bashevis Singer (1904-1991), Moskat Ailesi isimli romanında Ortodoks Yahudi bir baba ile onun Amerika'da eğitim gören "aydın" kızı arasında geçen bir diyaloga yer verir. Bu diyalog, kız çocuklarının eğitimi konusuna gelenekselci anlayışı göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

- "Nasılsın kızım? Amerika'da, onlar gibi İngilizce mi konuşuyorsun?
- Fakat Yidişçe de konuşuyorum.
- Orada aydın bir kız olduğunu duyuyorum. Üniversiteye gidiyor musun?
- Evet baba. Şimdi ikinci sınıftayım.
- Ne okuyorsun? Doktor olmak istiyor musun?
- Hayır baba. Ben müspet bilim okuyorum.
- Bunun anlamı nedir? Elektrik mi?
- Her şeyden bir parça.
- Bir Yahudi kızı olduğunu en azından hatırlıyor musun?
- Endişe etme baba, anti-Semitikler bunu size asla unutturmuyorlar.
- Evet haklısın. Bir Yahudi günahkâr bile olsa, yine de bir Yahudidir, Yakup'un soyundandır.
- Onlar üniversitelerde bizden çok sayıda olduğunu söylüyorlar.
- Bu konuda onlar haklılar. "Bir kâhinin mezarlıkta ne işi olabilir? Bir Yahudinin onların okullarında ne işi olabilir?"
- Fakat ben bir sinagogta eğitim göremem.
- Bir Yahudi kızının vazifesi evlenmektir, okullarda boş şeylerle vakit geçirmek değildir.
- Evlenmenin ne âlemi var? Ben bir şeyler öğrenmek istiyorum. Bilgi edinmek.
- Niçin?
- Geçimimi sağlamak için.
- Para kazanmak kocaya aittir ve kadın evinin işleriyle meşgul olmalıdır. "Kral kızı içeride şanlıdır..." (Bkz. Mezmurlar 45/13). Yahudiler, "kralların çocukları" olarak bilinir." Haumann, ss. 136-137.

⁶² Jonathan Levy, *Deviance and Social Control Among Haredi Adolescent Males*, (Basılmamış Doktora Tezi), McGill University, Montreal, 2004, s. 14.

–geçmişte yaşandığı üzere- Helenleşme olarak görüp eleştirmiştir. Çünkü seküler dünyanın kötü eğilimi, sonuçta Yahudileri ana kültür tarafından tamamen içine çekmeye zorlayacaktır. Tanah, Tanrı'nın emirlerini yerine getirmeyen Yahudileri, “öteki ulusların arasında yok olacaksınız. Düşman ülkeler sizi yutacak”⁶³ diyerek uyarır. Tanah'ın bu uyarısı Ortodokslar tarafından “asimilasyon” anlamında yorumlanmıştır.⁶⁴

Geleneksel yaklaşımlara aykırı olarak dini hakikatleri anlamak için aklı ön plana çıkartması, vahyi kabul etmemesi ve Yahudilerin seçilmişliği düşüncesini reddetmesi gibi düşüncelerinden dolayı Mendelssohn, Yechezkel Kaufmann (1889-1963) tarafından “Yahudi Luther” olarak suçlanmıştır.⁶⁵

4. Haskala'nın Sonu-Modern Yahudi Milliyetçiliğinin Başlangıcı

1870'lerde Rus Yahudilerinin hayatında çok önemli bir değişim yaşanmıştır. Yahudilerin Rus ekonomisinde ve kültüründe gösterdikleri atılımın ardından, basının desteklediği, Dostoyevski gibi ünlü yazarların da dâhil olduğu güçlü bir Yahudi karşıtlığı ortaya çıkmıştır. II. Alexander'ın 1881'de suikast sonucu öldürülmesi ise, Rusya'da Yahudi düşmanlığının şiddete dönüşmesine ve Yahudi haklarının kısıtlanmasına sebep olmuştur.

Yaşanan olaylara tepki gösteren Rus maskilim, aydınlanmanın tek başına Yahudi problemine istenen çözümü sağlamayacağını dile getirmeye başlamışlardır. Mevcut olayları da bunun kanıtı olarak göstermişlerdir. Yahudi Emansipasyonu konusunda yaşanan bu hayal kırıklığı, milliyetçi, Siyonist, liberal ve sosyalist-devrimci birçok farklı grubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bütün gruplar, “özel bir Doğu Yahudi milliyetçiliği bilinci” noktasında birleşiyordu.⁶⁶

1880'lerin başında Haskala'dan milliyetçiliğe geçiş süreci başlamıştır. Çok sayıda Haskala lideri, milliyetçi karakterli “Hibbat

---

⁶³ Bkz. *Levililer* 26/38.

⁶⁴ Levy, s. 15.

⁶⁵ Johnson, s. 302.

⁶⁶ Haumann, s. 121.

Zion" (Siyon Sevgisi) hareketine yönelmiştir. Bunların başında Leon Pinsker (1821-1891) gelmektedir. Pinsker bu süreci, "otomansipasyon" olarak isimlendirmiştir. Ona göre Yahudiler "her yerde bir misafirdir ve hiçbir zaman evde değildir."⁶⁷ Yahudi sorununa çözümü liberalizm ve hümanizmin gelişmesiyle değil, ancak Yahudilerin İsrail topraklarına göçüyle mümkün olacaktır. Böylece Haskala ideolojisi modern Yahudi milliyetçiliğinin alt yapısını oluştururken, onun değerler sistemi de modern Yahudi milliyetçiliğinin var oluşunda çok önemli bir rol üstlenmiştir. Bu durum, Haskala'nın çeşitli kültürel eğilimlerinin milliyetçi akım içerisinde yer almasına sebep olmuştur.⁶⁸ Geleneksel Yahudiliğin Mesihçi kurtuluş inancının aksine, Haskala dünyadaki diğer uluslar gibi Yahudilerin de kendi vatanları olması gerektiğini savunmuştur.⁶⁹

5. Haskala ve Reformist Yahudilik

Aydınlanma adına verilen tavizler XIX. yüzyıla gelindiğinde ileri düzeylere ulaşmıştır: Dini törenlerde, koroyla söylenen şarkılara ilaveten dualar da Almanca yapılmış, bu dilde dua kitapları yayımlanmıştır. Bu dua kitaplarında, Mesih'e ve İsrailoğulları'nın kutsal topraklarda yeniden bir araya geleceğine yönelik tüm atıflar dışarıda bırakılmıştır. Tevrat'ın vahiy mahsulü olduğu reddedilmiş; Yahudi tarihi hiçbir dinî önyargı olmadan öğretilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Yahudiliğin ahlakî monoteizmin basit bir dinî geleneği olduğu ve birçok geleneksel uygulamanın artık hiçbir geçerliliğinin olmadığı iddia edilmiştir. Yine dinin birçok kuralı gibi, "koşer" (yeme-içme) yasalarının da yeniden gözden geçirilmesi; başı örtmeden dua edilmesi ve hatta Hıristiyanlara daha çok benzemek için, Cumartesi yerine Pazar günlerinin dinlenme günü kabul edilmesi bile tavsiye edilmiştir.⁷⁰

⁶⁷ Rubinstein-Cohn-Sherbok..., s. 306.

⁶⁸ George Mandel, "Pinsker, Leon [Yehuda Leib]", *Encyclopedia of Modern Jewish Culture*, (ed.: Glenda Abramson), I, Routledge, London and New York, 2005, s. 182-183; Etkes, I/687-688.

⁶⁹ Ebru Metli, *Hasidizm'in Yahudi ve Öteki Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara, 2006, s. 19.

⁷⁰ Cohn-Sherbok, *Judaism*, ss. 62-63.

Böylece Haskala ideolojisi Reform Yahudiliğın de temelini oluşturmuştur. Dinde reform düşüncesi, ilk kez 1799'da David Friedlaender'in Berlin'de yaptığı çalışmalarla başlamıştır. Sonrasında Haskala ideolojisi, 1819'da "Wissenschaft des Judentums" (Yahudilik Bilimi) hareketinin kurucularının çalışmalarına da temel oluşturmuştur. Hareketin önde gelen isimleri arasında Zacharias Frankel, Abraham Geiger, Moritz Steinschneider ve Solomon Judah Rapoport vardır.⁷¹

Sonuç

Aydınlanma düşüncesi, Yahudi dünyasına, hem Yahudilerin dinî ve kültürel mirasına doğrudan bir tehdit, hem de onlara yönelik sınırlamaların kaldırılacağı ve gettoların dışına çıkarılacakları gibi çelişik bir mesajla girmiştir. Haskala hareketi, aydınlanma değerleri adına, geleneksel Yahudiliğe ve onun dinî liderlerine karşı bir meydan okuma olmuştur. Bu hareketle birlikte geleneksel din anlayışı ve toplum yapısı etkilenmiş, Yahudilik ve Yahudi kimliği ciddi anlamda kırılmaya uğramıştır. İlk bakışta Yahudilerin özgürleşmesi gibi bir sonuç ortaya çıkarsa da, gerçekte Yahudi dünyasındaki geleneksel istikrarı ve bütünlüğü parçalamıştır. Bir taraftan geleneksel Yahudiliği reddederken, diğer taraftan milliyetçi, Siyonist ve reformist Yahudilik anlayışlarının gelişmesine zemin hazırlamıştır.

İlimli asimilasyonu temsil eden Haskala hareketi, dindar gelenekselcilerle seküler asimilasyoncular arasında orta bir yer bulmaya çalışmıştır. Bu hareketin öncüleri, dinî dünyayla bağlarını koparmadan yeni toplumun sadık vatandaşları olmaya çalışmışlardır. Pratik olarak bunun anlamı, içinde buldukları toplumun dilini öğrenmek, Yahudi olmayanlarla arkadaşlık kurmak ve Yahudilerin çalışabildiği iş sahalarının dışında meslek sahibi olabilmektir. *Maskilim*in bu tutumu, "sokakta birey, evinde Yahudi olmak" şeklinde özetlenebilir.

Bu bağlamda, Haskala ile kendi kimliğinden vazgeçme pahasına içinde yaşanan toplumun dilini ve kültürünü benimseme

anlamındaki “akültürasyon” sürecini birbirinden ayırt etmek gerekir. Her ne kadar Haskala, bir dereceye kadar akültürasyonu savunsa da, ayrı bir kimlik olarak Yahudi toplumunun varlığını desteklemiş, Yahudi toplumunun manen ve kültürel olarak gelişmesine ve yenilenmesine çalışmıştır.

Haskala hareketi, Yahudiliği değişen ve gelişen modern dünyanın şartlarına uyarlamaya çalışmıştır. Hıristiyan reformasyonundan farklı olarak, dinî otoritenin Yahudilerin ferdî ve toplumsal, hatta aile gibi özel hayatları üzerindeki tekelciliği kırılmıştır. Yahudi eğitim-öğretim yöntemlerinde ciddî bir değişim yaşanmış, yeni bir Yahudi literatürü oluşmuştur. Din öğretiminden ziyade seküler eğitime ağırlık verilmiş, Yahudilerin yaşadıkları ülkenin dilini öğrenme zorunluluğu dile getirilmiştir. Yidişçe küçümsenmiş, bilimsel çalışmalarda, bölgesel dil yanında, İbranice önem kazanmıştır.

Kaynakça

- Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Seba yay., Ankara, 1997.
- Arkush, Allan, “The Questionable Judiasim for Moses Mendelssohn”, *New German Critique*, (1999), No. 77.
- Barzilay, Isaac Eisenstein, “Moses Mendelssohn (1729-1786) (A Study in Ideas and Attitudes)”, *The Jewish Quarterly Review*, (1961), Vol. 52, No. 2.
- Cevizci, Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi*, (Felsefe Tarihi Cilt: 4), Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002.
- Cohn-Sherbok, Dan & Lavinia, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, (çev.: Bilal Baş), İz yay., İstanbul, 2010.
- Cohn-Sherbok, Dan, *Judaism*, Routledge, London, 1999.
- Çiğdem, Ahmet, *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim yay., İstanbul, 1993.
- Dubin, Louis C., “The Social and Cultural Context: Eighteenth-Century Enlightenment”, *History of Jewish Philosophy*, II, (Ed. Daniel H. Frank and Oliver Leaman), Routledge, London and New York, 1997.
- Eisenberg, Ronald L., *The Streets of Jerusalem- Who, What, Why*, Devora Publishing Company, Israel, 2006.
- Etkes, Immanuel, “Haskalah”, *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, (ed. Gershon David Hundert), I, Yale University Press, New Haven and London, 2008.

- Feiner, Shmuel, *The Jewish Enlightenment*, (Translated by Chaya Naor), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004.
- Gürkan, Salime Leyla, "Yahudi Geleneğinde Reform Anlayışları", *Milel ve Nihal*, (2008), Cilt: 5, Sa: 2.
- Gürkan, Salime Leyla, *Yahudilik*, İsam yay., İstanbul, 2008.
- Haumann, Heiko, *A History of East European Jews*, Central European University Press, New York, 2002.
- Himelsten, Shmuel, "Heder", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, (Ed.: R.J. Zwi Werblowsky and Geoffrey Wigoder), Oxford University Press, New York, 1997.
- Himelsten, Shmuel, "Yeshivah", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, (Ed.: R.J. Zwi Werblowsky and Geoffrey Wigoder), Oxford University Press, New York, 1997.
- <http://www.salom.com.tr/news/detail/8002-Alman-Yahudi-Toplumu-Birikilemin-oykusu.aspx> (09.06.2010).
- Johnson, Paul, *A History of the Jews*, A Phoenix Paperback, Great Britain, 1987.
- Katz, Dovid, "Yiddish", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, (Ed.: R.J. Zwi Werblowsky and Geoffrey Wigoder), Oxford University Press, New York, 1997.
- Kuran, Neslihan, "Haskala'nın Yahudi Eğitime Etkisi: Alliance Israélite Universelle ve Toplumsal Dönüşüm "İstanbul AIU Okulları Örneği ile", *Milel ve Nihal*, (2009), Cilt: 6, Sa.: 2.
- Kurt, Ali Osman, "Lessing'in Bilge Nathan'ında 'Üç Yüzük' Metaforu Bağlamında 'Dinî Çokluk'", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2010), Cilt: 10, Sayı: 3.
- Lamm, Norman, *Torah Lishmah/Torah for Torah's Sake*, Ktav Publishing House, New Jersey, 1989.
- Lessing, Gotthold Ephraim, *Bilge Nathan*, (çev.: Hayrullah Örs), Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1981.
- Levy, Jonathan, *Deviance and Social Control Among Haredi Adolescent Males*, (Basılmamış Doktora Tezi), McGill University, Montreal, 2004.
- Mandel, George, "Pinsker, Leon [Yehuda Leib]", *Encyclopedia of Modern Jewish Culture*, (ed.: Glenda Abramson), I, Routledge, London and New York, 2005.
- Metli, Ebru, *Hasidizm'in Yahudi ve Öteki Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara, 2006.
- Newman, Yacov and Gavriel Sivan, *Judaism A-Z*, (Editor: Avner Tomaschoff), Jerusalem, 1980.
- Pelli, Moshe, "When Did Haskalah Begin? Establishing the Beginning of

- Haskalah Literature and Definition of "Modernism"', *Leo Baeck Institute Year Book*, , XLIV, 1999.
- Rubinstein, Hilary L. -Dan Cohn-Sherbok-Abraham J. Edelheit-William D. Rubinstein, *The Jews in the Modern World: A History Since 1750*, Oxford University Press, London, 2002.
- Schechterman, Deborah, "Euchel, Isaac Abraham", *Encyclopedia of Modern Jewish Culture*, (ed.: Glenda Abramson), I, Routledge, London and New York, 2005.
- Shavit, Uzi, , "Haskalah [Enlightenment]", *Encyclopedia of Modern Jewish Culture*, (ed.: Glenda Abramson), I, Routledge, London and New York, 2005.
- Shochat, Azriel-Judith R. Baskin, "Haskalah", *Encyclopedia Judaica*, (Second Edition), (Ed. Fred Skolnik-Michael Berenbaum), Keter Publishing House, Jerusalem, VIII, 2007.
- Slutsky, Yehuda -Judith R. Baskin, "Haskalah in Russia", *Encyclopedia Judaica*, (Second Edition), (Ed. Fred Skolnik-Michael Berenbaum), Keter Publishing House, Jerusalem, VIII, 2007.
- Wodzinski, Marcin, *Haskalah and Hasidism in the Kingdom of Poland/ A History of Conflict*, (Translated by Sarah Cozens), The Littman Library of Jewish Civilization, Oxford, 2005.

The Jewish Enlightenment Movement: Haskala

Citation/©: Kurt, Ali Osman, (2010). The Jewish Enlightenment Movement: Haskala, *Milel ve Nihal*, 7 (1), 33-59.

Abstract: "Haskalah", i.e., the Jewish Enlightenment, denotes a movement that was established in Western Europe in the second half of the 18th century. Its purpose was to make Judaism conformable with the conditions of changing and developing world, to diffuse the European culture among the Jews and to integrate them into the societies in which they lived. Through the Haskala movement, which arose in parallel with the European Enlightenment, the Jews broke their crusts and began to assimilate the language, culture, knowledge, and ideals of the European society. Emerged in Western Europe, it later spread to Eastern Europe, and finally in Russia, when the Jews were accused of the assassination of Alexander II, leading to a violent anti-Semitism, it transformed to the Zionist movement. Therefore, the Haskalah movement had a key role not only in the emergence of the Jewish Reform movement but also in the rise of the Zionist thought.

Key Words: Haskala, Moses Mendelssohn, Naftali Herts Wessely, Yiddish.
